

Differansemetoder for to-punkts randverdiproblemer.

Anne Kværnø

Innledning ¶

Tidligere i kurset har dere diskutert paraboliske, elliptiske og hyperbolske differensialligninger, og hvordan disse kan løses eksakt ved hjelp av separasjon av variable og Fourier-rekker.

Her skal vi se på hvordan slike ligninger kan løses numerisk ved hjelp av *endelig differanse-metoder*. Det er ikke lenger snakk om å lage en generisk algoritme for å løse en stor gruppe av differensialligninger, men om en teknikk som må anvendes på den ligningen en nå har for hånden. Så lær deg teknikken og ideene, ikke pugg formler!

I dette notatet introduserer vi ideen på et to-punkts randverdiproblem.

Følgende differanseformler kommer til å bli hyppig brukt:

$$f'(x) = \begin{cases} \frac{f(x+h) - f(x)}{h} - \frac{h}{2}f''(\xi) & \text{Foroverdifferanse} \\ \frac{f(x) - f(x-h)}{h} + \frac{h}{2}f''(\xi) & \text{Bakoverdifferanse} \\ \frac{f(x+h) - f(x-h)}{2h} - \frac{h^2}{6}f'''(\xi) & \text{Sentraldifferanse} \end{cases}$$

$$f''(x) = \frac{f(x+h) - 2f(x) + f(x-h)}{h^2} - \frac{h^2}{12}f^{(4)}(\xi), \quad \text{Sentraldifferanse}$$

Et to-punkts randverdiproblem

Gitt differensialligningen

$$u'' + p(x)u' + q(x)u = r(x), \quad a \leq x \leq b, \quad u(a) = u_a, \quad u(b) = u_b,$$

der p, q er gitt funksjoner og u_a og u_b er gitte konstanter.

En endelig differansemetode anvendt på denne ligningen består av følgende trinn:

Algoritme (diskretisering)

1. Partisjoner intervallet $[a, b]$ i N deler, $h = (b - a)/N$, og la $x_i = a + ih, i = 0, 1, \dots, N$. Punktene x_i kalles *gitterpunkter*.
2. For hvert gitterpunkt x_i , bruk differanseformler for å approksimere $u'(x_i)$ og $u''(x_i)$. Sett disse inn i differensialligningen. Bruker vi sentraldifferanser i begge tilfellene vil det gi oss følgende: For hvert indre punkt $i = 1, 2, \dots, N$:

$$\frac{u(x_i + h) - 2u(x_i) + u(x_i - h))}{h^2} + p(x_i) \frac{u(x_i + h) - u(x_i - h)}{2h} + q(x_i)u(x_i) \approx r(x_i)$$

3. La U_i være den numeriske tilnærmelsen til $u(x_i)$. Vi finner denne ved å erstatte $u(x_i)$ med U_i i uttrykket over og \approx med $=$. Dette gir oss *diskretiseringen av differensialligningen*:

$$\begin{aligned} U_0 &= u_a, \\ \frac{U_{i+1} - 2U_i + U_{i-1}}{h^2} + p(x_i) \frac{U_{i+1} - U_{i-1}}{2h} + q(x_i)U_i &= r(x_i), \quad i = 1, \dots, N - 1, \\ U_N &= u_b. \end{aligned}$$

Dette er et lineært ligningssystem på formen

$$A\mathbf{U} = \mathbf{b},$$

der A er en $N + 1 \times N + 1$ matrise og $\mathbf{U} = [U_0, \dots, U_N]^T$.

4. Løs ligningssystemet $A\mathbf{U} = \mathbf{b}$ med hensyn på \mathbf{U} .

La oss se litt mer nøyaktig på hvordan A og \mathbf{b} ser ut. Hvis vi multipliserer ligningene i indre punkter med h^2 og rydder opp, vil matrisa A bli en tridiagonal matrise

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 0 & & & & & & & & & \\ v_1 & d_1 & w_1 & & & & & & & & \\ & v_2 & d_2 & w_2 & & & & & & & \\ & & v_3 & \ddots & \ddots & & & & & & \\ & & & \ddots & \ddots & w_{N-2} & & & & & \\ & & & & \ddots & \ddots & w_{N-1} & & & & \\ & & & & & v_{N-1} & d_{N-1} & w_{N-1} & & & \\ & & & & & & 0 & 1 & & & \end{bmatrix} \quad \text{med} \quad \begin{aligned} v_i &= 1 - \frac{h}{2}p(x_i) \\ d_i &= -2 + h^2 q(x_i) \\ w_i &= 1 + \frac{h}{2}p(x_i) \end{aligned}$$

Vektoren \mathbf{b} er

$$\mathbf{b} = [u_a, h^2 r(x_1), \dots, h^2 r(x_{N-1}), u_b]^T.$$

Eksempel

Gitt differensialligningen

$$u'' + 2u' - 3u = 9x, \quad u(0) = u_a = 1, \quad u(1) = u_b = e^{-3} + 2e - 5 = 0.486351.$$

(Den eksakte løsningen er $u(x) = e^{-3x} + 2e^x - 3x - 2$).

Finn først en differensemetode for denne ligningen for en vilkårlig N .

La så $N = 4$, og bruk differensformlene for å finne tilnærmelser til $u(0.25)$, $u(0.5)$ og $u(0.75)$.

Svar: Vi har at $h = 1/N$ og $x_i = ih$, $i = 0, 1, \dots, N$. Bruk de sentrale differensformlene for $u'(x_i)$ og $u''(x_i)$ og sett dem inn i ligningen:

$$\frac{u(x_i + h) - 2u(x_i) + u(x_i - h))}{h^2} + 2\frac{u(x_i + h) - u(x_i - h))}{2h} - 3u(x_i) \approx 9x_i, \quad i = 1, \dots, N$$

La $U_i \approx u(x_i)$. Multipliser med h^2 på begge sider, tar hensyn til at $U_0 = u_a$ og $U_N = u_b$ og rydd opp:

$$\begin{aligned} U_0 &= 1 \\ (1 - h)U_{i-1} + (-2 - 3h^2)U_i + (1 + h)U_{i+1} &= 9x_i h^2, \quad i = 1, \dots, N-1, \\ U_N &= 0.486351 \end{aligned}$$

For $N = 4$ er $h = 0.25$, og ligningssystemet blir:

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0.75 & -2.1875 & 1.25 & 0 & 0 \\ 0 & 0.75 & -2.1875 & 1.25 & 0 \\ 0 & 0 & 0.75 & -2.1875 & 1.25 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} U_0 \\ U_1 \\ U_2 \\ U_3 \\ U_4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 0.140625 \\ 0.28125 \\ 0.421875 \\ 0.48635073 \end{bmatrix}.$$

Første og siste ligning er trivielle å løse, så i realiteten er dette et ligningssystem med 3 ukjente:

$$\begin{bmatrix} 0.75 & -2.1875 & 1.25 & 0 \\ 0 & 0.75 & -2.1875 & 1.25 \\ 0 & 0 & 0.75 & -2.1875 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} U_1 \\ U_2 \\ U_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0.140625 - 0.75 \cdot 1 \\ 0.28125 \\ 0.421875 - 1.25 \cdot 0.48635073 \end{bmatrix}.$$

Løsningen av ligningssystemet er

$$U_1 = 0.293176, \quad U_2 = 0.025557, \quad U_3 = 0.093820.$$

Til sammenligning er den eksakte løsningen i disse punktene

$$u(0.25) = 0.290417, \quad u(0.5) = 0.020573, \quad u(0.75) = 0.089400.$$

Randbetingelser

Tidligere i dette kurset har ulike randbetingelser blitt diskutert. Disse er grovt sett:

1. Dirichlet-betingelsen: Løsningen er kjent på randa.
2. Neumann-betingelsen: Den deriverte av løsningen er kjent på randa.
3. Robin-betingelsen (eller en blandet betingelse): En kombinasjon av disse.

I eksempelet over har vi bare hatt Dirichlet-betingelser. Nå skal vi se hvordan vi kan håndtere Neumann-betingelsen. Robin-betingelsen håndteres tilsvarende.

Anta at vi har et to punkts randverdiproblem over et intervall $[a, b]$, og at randbetingelsen i a er av Neumann type, dvs.

$$u'(a) = u'_a$$

for en gitt verdi u'_a . Algoritmen over følges som før, med et unntak: Nå er $U_0 \approx u(a)$ også ukjent, og vi trenger en differanseligning for punktet $x_0 = a$. Den enkleste muligheten er å bruke en foroverdifferanse

$$u'_a = \frac{u(x_1) - u(x_0)}{h} + \frac{h}{2}u''(\xi) \quad \Rightarrow \quad \frac{U_1 - U_0}{h} = u'_a$$

men dette er en tilnærming av orden 1, mens vi ellers har brukt tilnærmelser av orden 2. Nøyaktigheten blir dårligere.

Et bedre alternativ er å bruke ideen med en *falsk rand*. Anta at løsningen strekker seg utover intervallet $[a, b]$, helt til det fiktive gitterpunktet $x_{-1} = a - h$, der vi har en tilnærmet, og like fiktiv løsning U_{-1} . Da er det to ligninger som kan brukes i gitterpunktet $x_0 = a$: Differanseformelen for ligningen, og en sentraldifferanse for randbetingelsen, begge av orden 2:

$$\frac{U_1 - 2U_0 + U_{-1}}{h^2} + p(x_0)\frac{U_1 - U_{-1}}{2h} + q(x_0)U_0 = r(x_0)$$
$$\frac{U_1 - U_{-1}}{2h} = u'_a$$

Løs den siste ligningen med hensyn til den fiktive løsningen slik at $U_{-1} = U_1 - 2hu'_a$, sett dette inn i den første ligningen, og vi får følgende ligning for $i = 0$:

$$\frac{2U_1 - 2U_0 - 2hu'_a}{h^2} + p(x_0)u'_a + q(x_0)U_0 = r(x_0).$$

Eksempel

Gitt samme ligning som før, men med en Neumann-betingelse i randpunktet $x = 0$:

$$u'' + 2u' - 3u = 9x, \quad u'(0) = u'_a = -4, \quad u(1) = u_b = -2e^{-3} + e - 5 = 0.48635073.$$

Den eksakte løsningen er $u(x) = e^{-3x} - 2e^x - 3x - 2$.

Ligningen for randpunktet $x_0 = 0$ blir:

$$\frac{2U_1 - 2U_0 - 2u'_a h}{h^2} + 2u'_a + 3U_0 = 0.$$

Etter å ha inkludert ligningen for $i = 0$ og multiplisert med h^2 på begge sider får vi systemet

$$\begin{aligned}
 (-2 - 3h^2)U_0 - 2U_1 &= (2h - 2h^2)u'_a \\
 (1 - h)U_{i-1} + (-2 - 3h^2)U_i + (1 + h)U_{i+1} &= h^2 x_i, & i = 1, \dots, N - 1. \\
 U_N &= u_b
 \end{aligned}$$

som, for $N = 4$ og $h = 0.25$ blir:

$$\begin{bmatrix} -2.1875 & 2 & 0 & 0 & 0 \\ 0.75 & -2.1875 & 1.25 & 0 & 0 \\ 0 & 0.75 & -2.1875 & 1.25 & 0 \\ 0 & 0 & 0.75 & -2.1875 & 1.25 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} U_0 \\ U_1 \\ U_2 \\ U_3 \\ U_4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -1.5 \\ 0.140625 \\ 0.28125 \\ 0.421875 \\ 0.48635073 \end{bmatrix}$$

med løsning

Implementasjon:

La oss implementere denne teknikken for et randverdiproblem med konstante koeffisienter, dvs.

$$u'' + pu' + qu = r(x), \quad a \leq x \leq b$$

med konstante p og q . Vi må altså sette opp og løse ligningssystemet $A\mathbf{U} = \mathbf{b}$. For å kunne håndtere både Dirichlet og Neumann betingelser, la dette være et $N + 1 \times N + 1$ system, med

$$(1 - \frac{h}{2}p)U_{i-1} + (-2 + h^2q)U_i + (1 + \frac{h}{2}p)U_{i+1} = h^2 r(x_i), \quad i = 1, \dots, N - 1.$$

Den første ligningen blir en av:

$$\begin{aligned}
 U_0 &= u_a && \text{Dirichlet betingelse} \\
 (-2 + h^2q)U_0 + 2U_1 &= r(x_0) + (2h - h^2pu'_a) && \text{Neumann betingelse}
 \end{aligned}$$

Den siste ligningen blir $U_N = u_b$ for en Dirichletbetingelse, det overlates til leseren å finne den riktige ligningen for en Neumann-betingelse og å implementere denne i koden under.

1. Velg N , la $h = (b - a)/N$ og $x_i = a + ih, i = 0, \dots, N$.
2. Sett opp matrisen $A \in \mathbb{R}^{(N+1) \times (N+1)}$ og vektoren $\mathbf{b} \in \mathbb{R}^{N+1}$. A er en tridiagonal matrise, som med unntak av første og siste rad har elementene $v = 1 - \frac{h}{2}p$ under diagonalen, $d = -2 + h^2q$ på diagonalen og $w = 1 + \frac{h}{2}p$ på diagonalen.

Sett opp vektoren $\mathbf{b} = [b_0, \dots, b_N]^T$ med elementene $b_i = h^2 r(x_i)$ for $i = 1, \dots, N - 1$. Første og siste element avhenger av randbetingelsene.

3. Løs ligningssystemet $A\mathbf{U} = \mathbf{b}$.

Som testproblem bruker vi ligningen over,

$$u'' + 2u' - 3u = 9x, \quad u(1) = u_b = -2e^{-3} + e - 5,$$

med en av randbetingelsene

$$u(a) = 1, \quad \text{eller} \quad u'(a) = -4.$$

med løsning $u(x) = e^{-3x} - 2e^x - 3x - 2$.

In [1]:

```
# Importer nødvendige moduler, og sett parametre for plotting.
# Dette må alltid kjøres først!
%matplotlib inline
from numpy import *                # Matematiske funksjoner og lin.alg.
from scipy.sparse import diags
from scipy.linalg import solve
from matplotlib.pyplot import *   # Grafikk
newparams = {'figure.figsize': (8.0, 4.0), 'axes.grid': True,
             'lines.markersize': 8, 'lines.linewidth': 2,
             'font.size': 14}
rcParams.update(newparams)
from numpy import *
```

Vi starter med å implementere en hjelpefunksjon `tridiag(v, d, w, N)` som lager en tridiagonal $N \times N$ matrise $A = \text{tridiag}\{v, d, w\}$. Første og siste rad modifiseres etter hva slags randbetingelser vi har.

In [2]:

```
def tridiag(v, d, w, N):
    # Hjelpefunksjon.
    # Lager en tridiagonal matrise A=tridiag(v, d, w) av dimensjon N x N.
    e = ones(N)          # array [1,1,...,1] av lengde N
    A = v*diag(e[1:],-1)+d*diag(e)+w*diag(e[1:],1)
    return A
```

In [3]:

```
# Definer ligningen
# u'' + p*u' + q*u = r(x) på intervallet [a,b]
# Randbetingelser: u(a)=ua eller u'(a)=dua
#                   u(b)=ub

p = 2
q = -3
def r(x):
    return 9*x
a, b = [0, 1]

# Velg randbetingelse for x=a:
type_randbetingelse = 'Dirichlet' # 'Neumann' eller 'Dirichlet'
ua = 1                          # Randbetingelse u(a)
dua = -4                         # Randbetingelse u'(a)

# Bare Dirichletbetingelsen for x=b implementert foreløpig.
ub = exp(-3)+2*exp(1)-5          # Randbetingelse u(b)

# Den eksakte løsningen (for sammenligning)
def u_eksakt(x):
    return exp(-3*x)+2*exp(x)-3*x-2
```

In [4]:

```
# Sett opp og løs differanseligningen.

N = 4          # Antall intervaller

# Start diskretiseringen
h = (b-a)/N    # Steglengde
x = linspace(a, b, N+1) # Gitterpunkter x_0=a, x_1=a+h, .... , x_N=b

# Sett opp et utkast til A-matrisen (første og siste rad justeres senere)
v = 1-0.5*h*p  # Under diagonalen (subdiagonal)
d = -2+h**2*q  # Diagonal
w = 1+0.5*h*p  # Over diagonalen (superdiagonal)
A = tridiag(v, d, w, N+1)

# Setter opp et utkast til b-vektoren
b = h**2*r(x)

# Juster første og siste ligning, avhengig av randbetingelsene
# Venstre rand x=a:
if type_randbetingelse == 'Neumann':
    A[0,1] = 2
    b[0] = b[0]+(2*h-p*h**2)*dua
else:
    # Dirichlet-betingelse
    A[0,0] = 1
    A[0,1] = 0
    b[0] = ua

# Høyre rand x=b: Bare Dirichlet er implementert
A[N,N] = 1
A[N,N-1] = 0
b[N] = ub

U = solve(A, b) # Løs ligningssystemet
```

In [5]:

```
# Skriv ut matrisen, vektoren og løsningen (hvis den er tilgjengelig)
print('A =\n', A)
print('\nb =\n ', b)
print('\nU =\n ', U)
print('\nu(x)=\n', u_eksakt(x))
```

```
A =
[[ 1.      0.      0.      0.      0.      ]
 [ 0.75   -2.1875  1.25     0.      0.      ]
 [ 0.      0.75   -2.1875  1.25     0.      ]
 [ 0.      0.      0.75   -2.1875  1.25     ]
 [ 0.      0.      0.      0.      1.      ]]

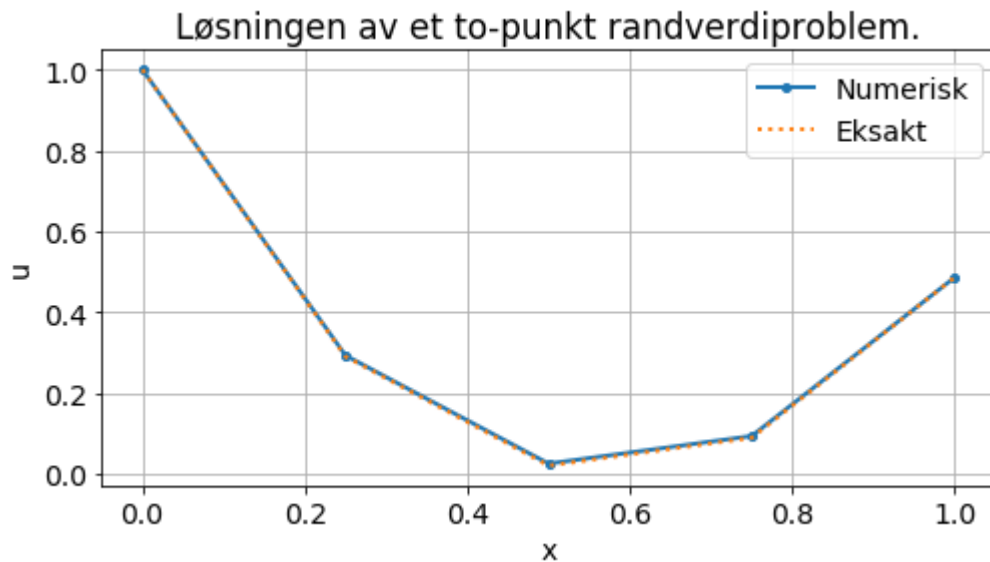
b =
[ 1.          0.140625   0.28125   0.421875   0.48635073 ]

U =
[ 1.          0.29317568  0.02555744  0.09382011  0.48635073 ]

u(x)=
[ 1.          0.29041739  0.0205727   0.08939926  0.48635073 ]
```

In [6]:

```
# Plott numerisk og eksakt løsning
plot(x,U,'.-')
plot(x, u_eksakt(x),':')          # Plott eksakt løsning, hvis den er tilgje
ngelig.
xlabel('x')
ylabel('u')
legend(['Numerisk','Eksakt'])
title('Løsningen av et to-punkt randverdiproblem.');
```


In [7]:

```
# Plott feilen |u(x)-U| i gitterpunktene
feil = abs(u_eksakt(x)-U)
plot(x, feil,'.-')
xlabel('x')
ylabel('feil')
title('Feil: |u(x)-U|');
print('Maks feil = ', max(feil))
```

Maks feil = 0.00498473484646

